

Tom Eekman

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1981

Tom Eekman (1923-2012) studeerde slavistiek in Amsterdam bij de legendarische hoogleraar Bruno Becker en promoveerde in 1951 op het proefschrift Anton Tsjechov en de Russische intelligentsia. Al in 1946 verscheen zijn eerste vertaling, Tolstoj's De dood van Ivan Iljitsj. Als een van de weinige Nederlandse slavisten bekwaamde hij zich niet alleen in de Russische, maar ook in andere Slavische literaturen – die van het voormalige Joegoslavië, maar ook die van Polen en Tsjechië. In The Realm of Rime behandelde hij het rijm in de Slavische poëzie. Naast zijn vele vertalingen uit het Russisch (onder meer van Tsjechov, Herzen, Boenin, Mandelstam) verdient zijn vertaling van het Poolse nationale epos Pan Tadeusz van Adam Mickiewicz speciale vermelding. Na enkele jaren aan het mede door hem opgerichte Rusland-instituut en aan het Slavisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam te hebben gewerkt, vertrok hij in 1966 naar Amerika, waar hij hoogleraar Slavische letterkunde aan de UCLA werd. Ook in zijn Amerikaanse jaren bleef hij vertalen en na zijn terugkeer in Nederland in 2000 bleef hij tot het laatst toe actief. Zo maakte hij samen met Aai Prins en Anne Stoffel voor Van Oorschots Russische Bibliotheek een nieuwe vertaling van de verzamelde verhalen van Tsjechov. Kort voor zijn dood verscheen nog zijn vertaling van een reeks verhalen van Jevgeni Zamjatin, In de provincie en andere verhalen. VertaalVerhaal dankt Wouter van Oorschot voor zijn hulp en Milja Eekman voor de toestemming haar vaders dankwoord hier te publiceren.

Dankwoord bij de aanvaarding van de Martinus Nijhoffprijs 1981

Hooggeacht bestuur van het Prins Bernhard Fonds en hooggeachte jury, geachte dames en heren, dierbare vrienden en familieleden, de toekenning van de Martinus Nijhoff Prijs heeft mij hogelijk verrast en onuitsprekelijk verheugd: ik wil hier graag mijn grote erkentelijkheid uiten voor dit royale blijk van waardering, en ik wil u allen graag danken voor deze hartverwarmende opkomst.

Het is dit jaar 35 jaar geleden dat mijn eerste vertaling het licht zag. Nog tijdens de oorlog had Guido van Suchtelen mij gevraagd om, zodra de Wereldbibliotheek weer normaal kon functioneren, hem een vertaling van Tolstoj's *De dood van Ivan Iljitsj* te leveren. Als 'thuis ondergedoken' student zat ik dus in de donkere winter van 1944-45 te vertalen, terwijl mijn broer of zus naast de tafel een stationaire fiets bereed; de dynamo daarvan verschaftte het groezelige licht waarbij de familie trachtte te lezen of te werken. *Ivan Iljitsj* was trouwens niet mijn eerste vertaalpoging: ik had vlam gevat voor Alexander Poesjkin, dankzij mijn onvergetelijke leermeester professor Bruno Becker, die zijn leerlingen ook in de oorlogsjaren niet uit het oog verloor, ze van lees- en studiemateriaal voorzag en ze thuis kwam opzoeken. Ik ben er trots op dat ik zijn derde leerling ben die de Martinus Nijhoffprijs is waardig gekeurd.

Zo waagde ik mij aan een weergave in het Nederlands van de 'Brief van Tatjana' uit Poesjkins *Jevgeni Onegin*. Het is waarschijnlijk maar goed dat die tekst is weggeraakt, maar het toont dat ik van het begin af ook geïnteresseerd was in het vertalen van poëzie, ofschoon ik me daarop minder heb toegelegd dan ik zou willen: een enkel gedicht van Nekrasov verscheen in het studentenweekblad *Propria Cures*, later een aantal gedichten vertaald uit verschillende Slavische talen in een paar tijdschriften en bundels internationale poëzie. Maar de eigenlijke stoot tot mijn vertaalwerkzaamheid kwam van Geert van Oorschot, die in de jaren vijftig zijn onvolprezen 'Russische Bibliotheek' van stapel deed lopen. Hij belegde borrelavondjes om de strategie van dit grootse project met de vertalers te bespreken, onder leiding van de redacteur Charles B. Timmer. Hij zette stug door, ook toen de baten van deze onderneming ver beneden de verwachtingen bleven; en hij bewerkte en porde de vertalers, waarvan er verschillende na één boek geen moed hadden nog zo'n pil van zes-, zevenhonderd bladzijden onder handen te nemen.

Het grootste genoegen verschaftte mij het werk aan het deel *Notities en brieven van Anton Tsjechov*, omdat ik daar mijn eigen keus kon maken, en omdat Tsjechov zo'n oneindig boeiende en sympathieke figuur is. De grootste uitdaging was het deel Nikolaj Leskov, omdat dit een schrijver is die steeds zijn best doet zo oer-Russisch mogelijk te zijn, waarom zijn werk vaak onvertaalbaar genoemd werd en dat misschien ook wel is – dat weet ik nog steeds niet helemaal zeker. De hoogste verwachting had ik van het deel *Toneelwerk* van Leo Tolstoj, want de toneelgezelschappen, radio en tv zouden daarop afvliegen, had men mij verzekerd. Evenwel, de belangstelling voor Tolstoj's toneelstukken is in Nederland blijkbaar miniem. Vervlogen zijn de dagen dat Louis Bouwmeester en Willem Royaards triomfen oogstten in *Het levende lijk* en Rika Hopper in de toneelbewerking van *Opstanding!*

Na een lange periode waarin ik andere dingen te doen had dan vertalen, waarin ik me moest aanpassen aan en inwerken in een nieuwe werkkring, een nieuw land, een nieuwe taal, ben ik toch, tot mijn overgrote voldoening, weer aan het vertalen geslagen, en wel opnieuw dankzij Geert van Oorscot, die een paar jaar geleden de serie 'Russische miniaturen' op touw zette, en dank zij de nestor der Nederlandse vertalers uit het Russisch, Charles Timmer, die mij daarbij betrok. Veel genoeg beleefde ik aan de originele verhalen van Vasili Aksjonov, tot voor kort een vooraanstaand Sovjetschrijver, nu mijn stadgenoot (tijdelijk althans), van wie ik nog meer hoop te vertalen. Aleksej Remizov, wiens *Kruiszusters* zojuist van de pers gerold zijn, kwam in het begin van deze eeuw naar voren als een navolger van Leskov, en hij deed er nog een schepje op wat dat oer-Russische en onvertaalbare betreft; dat was dus weer een ware uitdaging, en hetzelfde geldt voor het proza van Osip Mandelstam.

Toekomstplannen en -mogelijkheden zijn er vele. Het is waarlijk geen bewering pro domo sua wanneer ik zeg dat er nog ongetelde schatten in de Russische letterkunde van de negentiende en twintigste eeuw onvertaald zijn en een vertaling verdienen. Het schijnt dat de 'Russische miniaturen' bezig zijn hun uitgever naar een financiële afgrond te voeren, en het zou hoogst betreurenswaardig zijn als met deze onderneming gestopt zou moeten worden; ik hoop nu maar dat de *Kruiszusters* geen winkeldochters worden. Maar – vertaald zal er altijd worden en een vraag naar vertalingen zal er altijd zijn. Ik zou van de gelegenheid gebruik willen maken om te pleiten voor meer vertalingen ook uit de andere Slavische talen: met name uit de rijke Poolse literatuur, de Tsjechische en de moderne Joegoslavische literatuur, die opmerkelijke talenten hebben voortgebracht. Er is vooral veel poëzie die ik zou willen aanvatten; maar ik weet dat daarvoor heel veel tijd en concentratie nodig is en een minimale belangstelling van uitgevers en publiek te verwachten valt. Een weergave in het Nederlands van het meesterwerk *Pan Tadeusz* van de negentiende-eeuwse Poolse dichter Adam Mickiewicz is een lang gekoesterde ambitie.

Toehoorders, u verwacht van mij wellicht een meer algemene, theoretische, geleerde beschouwing over het wezen van het vertalen. Die zal ik u onthouden. Het is waar, de laatste decennia heeft zich een wijdvertakte vertaalwetenschap ontwikkeld, met ontelbare publicaties, met speciale tijdschriften, congressen en alle andere paraferalia. Maar zoals er mensen zijn die de euvele moed bezitten het bestaan of bestaansrecht van de literatuurwetenschap in twijfel te trekken, zo kan men ook de zin van een vertaalwetenschap – die eigenlijk onderdeel van de literatuurwetenschap is – betwijfelen. Het is immers zo dat de vertaler niet op wetenschappelijke gronden, maar als pragmatist de te vertalen tekst tegemoet treedt, uiteraard beseffend dat – zoals Benjamin Jowett het uitdrukte – elke vertaling een compromis is tussen het streven letterlijk en het streven idiomatisch te zijn. Vertalen is geen transponeren, zoals men met een muziekstuk kan doen, want twee talen zijn geen clichés van elkaar, waarbij elk woord of elke uitdrukking precies past op zijn pendant in de andere taal. Vertalen is het voortdurend zoeken naar equivalenten – equivalenten die de betekenis, de gevoelswaarde (onvertaalbaar Nederlands woord!) en de achtergronden van het origineel zo dicht mogelijk benaderen. De *licentia poëtica* is iets dat dichters oogluikend wordt toegestaan, maar dat voor vertalers een absolute noodzaak is.

Als de vertaler dan geen wetenschapsman is, hij is dikwijls een kunstenaar genoemd. De Russische dichter Zjoekovski ontkende dat, althans voor de prozavertaler, in zijn bekende regel: ‘De prozavertaler is een slaaf, de poëzievertaler een mededinger.’ Men heeft ook wel gezegd dat een vertaling eigenlijk niet meer is dan de glasplaat voor een schilderij; en Nikolaj Gogol prees een vertaling eens omdat die zo helder was dat je het glas helemaal niet zag. Aan de andere kant is de vertaler vergeleken met een schilder (een realistische dan wel), immers hij brengt ook een werkelijkheid in een andere vorm over; en met een toneelspeler, want hij brengt iemand anders’ woorden op het publiek over. Er is opgemerkt dat de vertaler eigenlijk een veel moeilijker taak heeft dan de oorspronkelijke auteur; en in zekere zin is dat juist, immers de laatste kiest woorden en zinnen in zijn eigen taal, maar de vertaler moet, gewapend met een goede kennis van een tweede taal, rekening houdend met de vermoedelijke bedoelingen van de auteur, de vermoedelijke interpretatie door diens lezers en zijn eigen lezers, voortdurend kiezen – niet tussen verschillende, allemaal even exacte weergaven van het origineel, maar vaak tussen een aantal min of meer inexacte equivalenten, benaderingen. Die keus hangt grotendeels af van de persoonlijkheid van de vertaler; het is in wezen een esthetische keus. Zoal geen scheppend kunstenaar in de volle zin des woords, de literaire vertaler is toch wel (laten we bescheiden blijven) een hulpkunstenaar.

Zou mij deze prijs zijn geworden voor vertalingen *in* het Russisch en had dit evenement plaatsgehad in Moskou, dan zou mijn dankwoord ongetwijfeld anders geklonken hebben. Ik zou waarschijnlijk gezegd hebben dat deze onderscheiding mij de kracht gaf voort te gaan op de ingeslagen weg, geïnspireerd door idealisme, in het volle besef dat het vertalen een grootse taak is die bijdraagt tot het onderling begrip der volkeren, tot broederschap en vrede op aarde en tot glorie van het vaderland. Hier in Nederland kun je zo iets niet zeggen zonder je volslagen belachelijk te maken, want wij in het Westen (en in ons land misschien meer dan ergens anders) zijn op het overdrevene af antipathetisch. Voor de Russen is pathos aanvaardbaar, tot op zekere hoogte tenminste – misschien omdat zij een *ernstiger* houding tegenover het leven hebben, terwijl in het Westen een luchtiger (of quasi luchtige), *ironische* houding overheerst. Literair pathos is iets dat wortelt in de retoriek van de oudheid, maar dat vooral in de baroktijd tot ontplooiing kwam. In dit verband mag ik misschien vermelden dat ik bezig ben het *Cort verhael van begin en oorsprongh deser tegenwoordige oorloogen en troebelen in Moscovia* door de Nederlander Isaac Massa in het Engels te vertalen. Het werk is van 1610. Massa richt zich in zijn voorwoord tot prins Maurits: ‘Genadighe vorst ende doorluchtigste Prince, alle tongen die den almogenden godt loven, eeren ende vreesen ende dat uut rechter trouwen ende sculdighen plicht, prysen en loven ooc uwe eerwaardighe excellentie met alderley lofsangen, speelen, comedien en heerlycke gedichten, en dat ter eeren uwer heerlycke en victorieuse daden, die ghy den vaderlande hebt gedaen...’, enz., dat gaat nog een paar bladzijden zo door. Zou ik mij met dergelijke woorden tot Prins Bernhard richten, dan zou ik heel vreemd worden aangezien.

Dit toont hoe niet alleen verschillende naties, maar ook verschillende tijdperken hun eigen uitingwijzen, hun speciale toon hebben, zoals ook elke taal, en elke persoonlijkheid dat heeft. Behalve de kennis van twee talen, is de voornaamste kwaliteit die een vertaler moet

bezitten de handigheid om zich in te leven in een andere tijd vaak, een andere taal, omgeving en persoonlijkheid en gelijkwaardige uitingwijzen in zijn eigen taal en idioom te vinden. Het kan daarbij voorkomen dat wat in de ene taal een vraag is, in de andere in een bevestiging moet worden omgezet (vgl. ‘Why don’t you take a seat?’).

Wanneer men naar een andertalig land verhuist is men eigenlijk constant aan het vertalen. Men ontdekt al gauw dat de schoolkennis die men van de vreemde taal had maar heel gebrekkig is. Men komt in Amerika en merkt dat zelfs allerlei Engelse woorden die men in Nederland gebruikt daar niet bruikbaar zijn: een tram is geen tram, maar trolley of streetcar, een stationcar heet daar station wagon, een caravan een trailer, een lift is een elevator, liften is to hitchhike, een flat is een apartment, een loudspeaker een speaker, een wc (water closet) een restroom, enz. Zo zijn woorden, en hele talen, aan de invloeden van tijd en ruimte onderhevig, zij veranderen, en dat houdt onder meer in dat er telkens opnieuw vertaald moet worden.

Walter Benjamin heeft gezegd dat een literair werk op den duur veroudert, de taal wordt moeilijker begrijpelijk, commentaren worden noodzakelijk; maar in vertalingen leeft dat werk onaangetast voort, er kunnen steeds nieuwe, aan de veranderde taal en de gewijzigde omstandigheden aangepaste vertalingen gemaakt worden. En een nieuwe vertaling kan nieuw inzicht in de grootheid van een literair werk, nieuw genot schenken en dies van grote waarde zijn.

Zo is vertalen een boeiend en nooit vermoeiend spel met dat wonder: de taal. Van het oogpunt van de vertaler is de happening van de toren van Babel geen ramp geweest, maar een gelukkig moment in de pelgrimstocht der mensheid. In de zeventiende eeuw klaagde John Dryden over het vertalen dat ‘There is so little Praise and so small Encouragement for so considerable a part of learning’. Er wordt nu oneindig meer vertaald en ook meer aandacht aan het vertalen besteed. Onze tijd is de Gouden Eeuw van het vertalen genoemd. Dat vertalen ook een gouden kalf kan zijn ondervind ik vandaag.

Ik dank jou, Charles Timmer, voor je aanmoediging, voor het delen met mij van je grote ervaring en inzicht; jou, Geert van Oorschoot, voor je geestdrift en de plezierige samenwerking; ik stel jullie vriendschap op hoge prijs. En ik dank mijn vrouw Tineke voor haar vele hulp en raad bij de vertaalarbeid: haar steun is onzichtbaar, maar onmisbaar. Aan de jury wil ik nogmaals mijn grote dankbaarheid betuigen: deze prijs is een werkelijke aansporing voor mij. Om toch nog met enig pathos te eindigen zou ik een moderne Russische dichter, Boris Sloetski, willen aanhalen in een vrije vertaling:

Hoe zou ik ooit van het vertalen balen?
Ik ijver, maar ik wil niet dwalen en niet falen.
Vertalingen zijn voorhoeden die vechten
Om wallen tussen volkeren te slechten.

Ik dank u allemaal!